

Što je za stoike jezik?

Nina Čengić

Odsjek za klasičnu filologiju, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Stoička filozofija jedna je od filozofskih škola helenističkoga perioda, čiji se početak veže za Atenu kasnog 4. i 3. st. pr. Kr. Stoici, filozofi ove škole, dali su nam suvremeni pojam *stoički* koji koristimo kad želimo naglasiti da sve strpljivo podnosimo ili da smo u nevoljama postojani, no svoje su ime oni dobili po mjestu na atenskoj Agori, na koje je dolazio filozof Zenon iz Kitiona i tamo podučavao svoju filozofiju. Radi se o glasovitom trijemu, Στοὰ ποικίλη, izgrađenom oko 460. g. pr. Kr., koji su prikazima mitoloških i stvarnih bitaka prekrasno ukrasili starogrčki umjetnici. Za razliku od Platona ili Aristotela, koji su podučavali usko vezani uz Akademiju i Licej, Zenon nije podučavao samo u Stoi, no imenom je ova filozofija ostala za nju vezana. Stoici su razvili cjelovit, koherentan i dobro razrađen filozofski sustav, u kojem su razmatrali i jezik. Kako su oni poimali jezik i do koje su se razine njime bavili?

Izvorni podaci o stoičkim filozofima, posebno o onima iz najranije faze, iz *stare stoe*, nisu sačuvani i ono što danas znamo dugujemo kasnijim tekstovima. Osim filozofa drugih smjerova, koji su često neskloni svjedoci i daju negativan prikaz, oslonac za poznavanje stoika predstavlja specifičan antički književni žanr, doksografija. Doksografi u svojim spisima navode δόξαι, stavove ranijih autora, njihova mišljenja ili doktrine. Najvažniji doksograf za starogrčku filozofiju bio je Diogen Laertije iz 3. st., koji o stoicima govori u sedmoj knjizi svojeg najvažnijeg djela, Βίοι καὶ γνῶμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκμησάντων („Životi i mišljenja znamenitih filozofa”).

Prema stoičkom kozmološkom poimanju, kozmos u ciklusima prolazi doba rađanja, uništenja i ponovnoga rađanja. U svakom od ciklusa rađanja postoje prvi govornici kojima trebaju i prve riječi, neki jezgreni korpus iz kojeg će se određenim principima tvoriti sav kasniji leksik. Te πρώται φωναί oponašaju stvari koje imenuju, kako bi se moglo iščitati iz tumačenja Origena iz Aleksandrije, kršćanskoga autora iz 3. st. koji govori i o temeljima stoičke filozofije. Jezik preslikava izvorni red kozmosa upravo kroz proces oponašanja, jer prve riječi oponašanjem u jezik ugrađuju izvorni red svijeta, no od jezgrenih riječi oponašanjem svijeta nastaju i sve druge riječi, a tijekom tog procesa s vremenom dolazi do postupnoga propadanja koje stoici nazivaju διαστροφή. Termin, inače, pripada i hipokratskoj medicini gdje označava iskrenuće zgloba.

Jezik je nositelj kvarenja izvornoga reda, ali je ujedno i kanal njegove ponovne uspostave. Naime, pomnim promatranjem riječi, njihovim istraživanjem sukladno pro-

pisanim principima, otkrivaju se izvorne veze između riječi i stvari. Etimologije su sredstvo uspostavljanja izvornih značenja riječi i izvornoga odnosa riječi i svijeta. Temelj za takvo poimanje etimologije i za njezinu primjenu sustavno je i konzistentno teorijski utemeljeno razdvajanje riječi na formu i sadržaj.

Za stoike je forma riječi fizička, ona je φωνή, odnosno, izgovoreni ili zapisani oblik riječi. Forma riječi je *ono što nešto označuje*, τὸ σημαίνον. Sadržaj riječi, njezino značenje, *ono što je označeno*, τὸ σημαίνομενον nije fizičko, već je ἄσώματον. Promjena u jeziku zahvaća samo formu riječi, drugim riječima, nijedna promjena u formi riječi ne zahvaća njezino značenje.

Odvajanje forme i sadržaja u jeziku, odnosno razdvajanje formalne i značenjske strane jezičnih jedinica jedna je od temeljnih razdioba na kojima se početkom 20. stoljeća utemeljila nova znanstvena disciplina o jeziku, lingvistika. Švicarski lingvist Ferdinand de Saussure jezik je, naime, koncipirao kao sustav jezičnih znakova, a jezične je znakove opisao kao dvoliki fenomen. S jedne strane, jezični znak ima svoj materijalni, fizički oblik koji artikuliramo govornim organima ili pisanjem. S druge strane jezični znak ima svoj nematerijalni, pojmovni aspekt koji nosi značenje onoga što imenujemo. Ono što imenujemo, nazivamo izvanjezičnom realnošću, a prije de Saussurea trag toga pojma nalazimo u stoičkom pojmu τὸ τυγχάνον koji, uz riječi, kod stoika predstavlja treći element u odnosu jezika i svijeta. Ovakva teorija, koju bismo *ex post* mogli nazvati stoičkom teorijom znaka, osim što pokazuje fascinantnu sličnost s osnovama suvremene lingvistike otkriva i kako su stoici razvijali stručnu terminologiju. I mnogi drugi termini, napose u tradicionalnoj gramatici, vode svoje porijeklo od stoika.

Stoička teorija znaka i njezina trihotomija: jezik – značenje – svijet vodi nas do još jedne značajne opće teorijske lingvističke teme, do teorije značenja. Naime, početkom 20. stoljeća, nešto kasnije od de Saussurea, engleski filozofi jezika Charles Ogden i Ivor Richards formulirali su shematski prikaz koji povezuje tri elementa u osnovu procesa uspostave značenja. To su simbol (riječ), značenje riječi i referent (entitet koji se imenuje). Shema se naziva semantičkim trokutom, a njega bismo, isto *ex post* i s malo mašte sjećajući se stoika, mogli nazvati i antičkim trokutom.

Zavirivši ovako djelomično u starogrčku filozofiju, vidimo živ interes starih Grka za jezik koji je, u slučaju stoika, kroz nedvojbeno pomno propitivanje nekih aspekata jezika, doveo do vrlo elaboriranih zaključaka sa zanimljivim lingvističkim implikacijama. U pogledu razvoja jezikoslovne terminologije, i kasnije gramatičke terminologije koja se isto veže za stoike, možemo istaknuti stoički doprinos ranom grčkom metajeziku. S druge strane, stoički interes za jezik predstavlja samo jedan dio u vrlo plodnom bavljenju jezikom koji možemo vidjeti i proučavati i u ostatku starogrčke filozofije, ali i u drugim misaonim disciplinama koje su nastale u staroj Grčkoj.